DIN ISTORIA PERFECTULUI SIMPLU ROMÂNESC: FORMELE DE PERSOANA I ŞI A II-A PLURAL CU SUFIXUL *-ră-*

DE

C. FRÎNCU

Formele de perfect simplu cu *-ră-* au atras de multă vreme atenţia cercetătorilor, formînd obiectul a numeroase discuţii. Cele mai multe s-au axat pe controversata problemă a originii lui *-ră-*. Se ştie că prezenţa sufixului în discuţie la persoana I şi a II-a plural şi chiar la persoana a III-a plural nu se poate justifica prin evoluţie fonetică normală. Opinia unor cercetători mai vechi [1], după care formele cu *-ră-* ale perfectului simplu reprezintă urme ale formelor corespunzătoare de mai mult ca perfect indicativ latin (*cantaveramus, cantaveratis, cantaverant*), nepăstrat în afară de spaniolă în nici o limbă romanică, a fost respinsă de majoritatea cercetătorilor care au susţinut că numai la persoana a III-a plural *-ră-* se poate explica etimologic [2], la celelalte două fiind vorba de o inovaţie tîrzie, datorită analo-

[1] Vezi F. Diez, *Grammatik der Romanischen Sprache*, Bonn, 1882, p. 595; T. Cipariu, *Compendiu de gramatica limbii române*, Blaj, 1858, p. 50; Leca Morariu, *Războiul Troadei*, „Glasul Bucovinei", VI, 1923, p. 45; *Morfologia verbului predicativ românesc*, „Codrul Cosminului", I, 1924, p. 15.

[2] Şi aici părerile sînt împărţite: Unii cercetători au arătat că forma *cîntară* vine din latinul *cantaverunt* admiţînd *u* trecut la *ă* prin asimilaţie (W. Meyer-Lubke, *Grammaire des langues romanes*, Paris, 1895, II, p. 335) sau prin analogie cu persoana a III-a singular (Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, 1961, p. 142). Alţii, respingînd posibilitatea producerii acestor fenomene, au arătat că persoana a III-a plural reproduce formele mai mult ca perfectului latin (Al. Procopovici, *Aoristul în raport cu alte timpuri şi moduri*, „Revista filologică", II, 1928, Nr. 1—2, p. 11; I. Şiadbei, *Le sort du prétérit roumain*, „Romania", LVI; 1930, p. 344; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, Bucureşti, 1960, p. 142). Dintre cercetătorii mai vechi această ultimă idee a fost susţinută de Al. Lambrior, *Carte de citire*, p. XXVIII.

giei. S-a obiectat însă, că ar fi posibil ca formele de persoana I şi a II-a plural să fie totuşi „urmaşele plusquamperfectului latin, menţinute cîtva timp numai dialectal pentru a înlocui apoi aoristul arhaic" [3]. In acest stadiu al cercetărilor, originea lui *-ră-* a fost abandonată, lucrările ulterioare limitîndu-se fie numai la rezumarea istoricului problemei, fie la acceptarea uneia sau alteia dintre opinii. Nu demult, H.Mihăescu, plecînd de la funcţiile mai mult ca perfectului latin în Romania orientală, reia ideea mai veche, susţinînd că „formele româneşti de perfect de tipul *cîntarăm* < *cantaveramus*, *cîntarăţi* < *cantaveratis*, *cîntară* < *cantaverant* reproduc formele respective ale mai mult ca perfectului latinesc" [4].

Ideea lui L.Morariu referitoare la posibilitatea menţinerii dialectale a unor urme din mai mult ca perfectul indicativ latin, dar şi concluzia lui H. Mihăescu ne-au determinat ca în prezenta lucrare să urmărim cronologic pluralul perfectului simplu, bazîndu-ne pe un mare număr de texte, vechi şi moderne, cu caracter literar sau neliterar. Atestarea formelor cu *-ră-* în cele mai vechi texte la toate persoanele de plural ale perfectului simplu ar fi relevantă pentru susţinerea acestei opinii, după cum atestarea tîrzie ar putea ajuta la infirmarea ei.

Cercetînd cele mai vechi texte româneşti constatăm că *-ră-* nu apare decît la persoana a III-a plural a perfectului simplu [5]. Limba română din epoca veche se caracterizează prin sincretismul persoanei I plural a perfectului simplu cu persoana I plural a prezentului indicativ la verbele de conjugarea I, a IV-a [6] (pf.*bucurămŭ-nă*, PS 189/13 -prez. *bucurămŭ-nă*, PS 32/16 ; pf. *auzimŭ* CC[2] 93/15-prez. *auzimŭ*, CC[2] 90/22) şi prin sincretismul persoanei a II-a plural cu participiul trecut la verbele de toate conjugările (exceptînd unele verbe de conjugarea a III-a) : pf. *adăpatŭ*, CC[2] 34/8 -part. *adăpatŭ*, CT 56[v]/22 ; pf.*văzutŭ* CV 134/11, CA 156/21, -part. *văzutŭ*, CT 219[r]/20 ; pf.*făcutŭ*, CC[2] 34/18 -part. *făcutŭ*, CC[2] 182/10 ; pf.*auzitŭ*, CV 134/10, -part. *auzitŭ*, CT 21[v] /2.

Sincretismul nu afecta la persoana I plural verbele de conjugarea a II-a şi a III-a, date fiind diferenţele fonematice dintre tema prezen-

[3] L. Morariu, *Războiul Troadei*, p. 45.

[4] *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, Bucureşti, 1960, p. 145.

[5] Formele de perfect de persoana a III-a plural ca şi formele de persoana I — a III-a, singular erau foarte frecvente în textele religioase vechi din toate regiunile. Vezi pentru aceasta indicele la : *Codicele Voroneţean* (= CV), Cernăuţi, 1885 ; *Psaltirea Scheiană* (= PS), II, Bucureşti, 1916 ; *Tetraevanghelul lui Coresi* (= CT), Bucureşti, 1963.

[6] Alte abrevieri folosite : CC[2] = Coresi, *Cazania a II-a*, ediţie alcătuită de A. Procopovici şi S. Puşcariu, Bucureşti, 1914 ; CA = Coresi, *Apostolul*, text reprodus în facsimile de I. Bianu, Bucureşti, 1930 ; CB = B. P. Hasdeu, *Cuvente din bătrîni*, I, Bucureşti, 1882 ; VC = Varlaam, *Cazania*, *ediţie* îngrijită de J. Byck, Bucureşti, 1943.

tului și tema perfectului (prez.*vedem*, CT 207^{r}/13 - pf. *văzumŭ*, CT 2^{v}/12, prez *putemŭ*, CT 218^{r}/7 - pf. *putumŭ*, CT 37^{r}/3; prez. *facemŭ*, PS 234/31 — *iecemŭ*, 234/10) cîteva vorbe de conjugarea I cu reduplicarea (*deademŭ*, CC^{2} 6/5, *steatemŭ*, față de prezent *dăm, stăm)* precum și verbul neregulat *a fi* (pf.*fumŭ*, CT 159^{r}/2 față de prez.*sîntemŭ*, CT 77^{r}/3). La persoana a II-a plural, în afară de verbele cu reduplicare la perfect (*deadetŭ*, CC^{2} 34/8 — part.*datŭ*, PS 246/25), sincretismul nu afecta verbele de conjugarea a III-a cu perfectul în *-se-* (pf.*dusetŭ* CC^{2} 34/9 - part.*dusŭ*, CC^{2} 365/14; *mersetŭ*, CT 21^{v}/7 — part.*mersŭ* CT 130^{r}/2; pf.*întoarsetŭ*, CC^{2} 486/22 part.*întorsŭ*, PS 139/6).

Prin urmare, la cele mai productive conjugări (I,IV) opoziția dintre prezent și perfect se suspendă. Această stare de lucru face anevoioasă, iar uneori imposibilă, distingerea formelor. Distingerea este complicată și prin faptul că în limba română concordanța timpurilor este foarte liberă (în frazele subordonate, mai ales). Astfel, în afară de unele determinări adverbiale, care uneori lipsesc, nu avem alte mijloace de exprimare a categoriei de perfect simplu[7]. In frazele coordonate însă, situația este mai clară. Concordanța timpurilor fiind aici mai rigidă, opoziția dintre prezent și perfect nu se neutralizează dacă în frază există cel puțin un verb de conjugarea a II-a sau a III-a. Astfel, într-o frază ca *„venimŭ și văzumŭ"* (= *venirăm și văzurăm)* prezența formei *văzumŭ* arată că și forma *venimŭ* este la perfect. In schimb, opoziția dintre perfect și prezent se neutralizează cînd ambele verbe sînt sau de conjugarea I, sau de conjugarea a IV-a, sau unul la conjugarea I și altul la conjugarea a IV-a. De exemplu, într-o frază ca *„venimŭ* și *cîntămŭ* : (= venirăm și cîntarăm) opoziția prezent — perfect se suspendă. Firește, în acest caz trebuie avute în vedere contexte mai largi, însă, mai ales pentru textele traduse, nici acestea nu sînt întodeauna concludente, din cauza frazelor confuze care abundă.

Trebuie menționat că din punct de vedere al identificării formelor de perfect, indicele unor ediții critice de texte din literatura veche prezintă multe inconveniente. Chiar acolo unde situația este clară, în frazele coordonate de primul tip, interpretarea este eronată. De exemplu, forma *venimъ* (CT 57^{r}/2) din fraza „Cînd te văzumъ lînced sau în temniță și *venimъ* către tine" este interpretată, în indicele ediției Floricăi Dimitrescu, la *Tetraevanghelul* lui Coresi, București 1963, ca formă de prezent, deși, în mod evident, este vorba de o formă de perfect.

Mai ales indicele alcătuit de I. A. Candrea, la *Psaltirea Scheiană*, București, 1916, foarte util pentru cercetătorul limbii vechi, prezintă din punct de vedere al formelor în discuție multe erori. De pildă, în

[7] Identificarea este mai ușoară în cazul persoanei a II-a unde prezența unui pronume personal înaintea sau în urma formei în discuție este elocventă pentru perfectul simplu, timp personal în raport cu participiul trecut, nepersonal.

fraza „*cumplimŭ-nă* cu mănia ta şi cu urgia ta *tulburămŭ-nă*" (PS 188/13—14) forma *cumplimŭ-nă* este socotită ca formă de indicativ prezent, în timp ce *tulburămŭ-nă*, ca formă de perfect indicativ. Firește, amîndouă sînt forme de perfect indicativ. Ca dovadă putem aduce în afară de concordanţa timpurilor, formele de aorist în textul slavon, publicat de C.Găluşcă [8] [ꙗко сконѣчаѫмсѧ гнѣвомъ твоимъ и ѧростїю твоеѧ смѧтѫхомсѧ (p. 108/15—16)]

După cum vom vedea, servilismul traducătorilor din secolul XVI-lea faţă de un text sacru se manifesta, printre altele, şi în traducerea aoristului slav prin perfectul simplu, chiar dacă acesta prezenta din punct de vedere al clarităţii, la unele persoane, mari neajunsuri. De asemenea, în „*Că greşimŭ şi fărălegimŭ, ostămpimŭ* de tire şi *pregreşimŭ* între toate şi dzilele tale nu *ascultămŭ* (PS, 327/4—6) formele *greşimŭ, fărălegimŭ, ascultămŭ,* sînt socotite, pe bună dreptate, de autorul indicelui ca forme de perfect, dar, forma *pregreşimŭ* (în textul slavon прѣгрѣшихомъ) este trecută la prezent. Concordanţa timpurilor, dar şi forma de aorist din textul slav (vezi C.Găluşcă, p.259/8-10) arată că toate formele citate sînt la perfect. Aceeaşi greşeală, care rezidă în neluarea în seamă a concordanţei timpurilor, apare în indicele citat, în interpretarea formei *bucurămŭ-nă* din fraza „Implumŭ-nă demărĕţa de meserĕrĕ ta, Doamne, şi *bucurămŭ-nă* şi *veselimŭ-nă* în toate dzilele" (PS 189/12—13) ca formă de prezent indicativ. Şi aici toate verbele sînt la perfect: propoziţiile fiind coordonate, perfectul distinct, *implumŭ-nă* cere verbele la acelaşi timp şi la acelaşi mod în celelalte propoziţii.

Forma *bucurămŭ-nă* este interpretată greşit şi în fraza „*Bucurămŭ-nŭ* de spăsenia ta, întinară-se limbile în perire ce feceră" (PS p.13/7-8, idem, p.32/16).

De asemenea, unele forme de perfect care la persoana a II-a plural sînt egale cu participiul trecut, nu sînt identificate în indicele unor ediţii. De exemplu, formele *căitъ* (CT 47′/7) şi *priimitъ* (CT 186′/10) din frazele „voi văzut şi nu vă *căitъ*" (CT 47′/7 „şi ce am văzut mărturisim şi mărturia noastră nu *priimitъ*" (CT 186′/9-10) nu apar în indicele ediţiei Floricăi Dimitrescu. Nici forma *dedetъ* (CT 57′/11) distinctă de fapt, din „Înflămînzii şi nu-m *dedetъ* mîncare" (CT 57′/10-11) nu este înregistrată.

Astfel de erori, care izvorăsc unele din interpretare, altele din simplă neînregistrare, fac ca persoanele I—II plural ale perfectului, rare în raport cu alte persoane ale aceluiaşi timp, să pară şi mai rare. De pildă verbul „*a se bucura*" nu apare în indicele ediţiei I.A. Candrea cu forme la persoana I plural la perfectul simplu, deşi numai în exemplele date mai sus pot fi atestate trei forme de acest fel. In realitate, în ciuda omonimiei, formele analizate sînt bine reprezentate

[8] *Slavisch-Rumänisches Psalterbruchstück*, Halle, 1913.

în toate textele traduse din secolul al XVI-lea indiferent de regiune. (Textele maramureșene nu se deosebesc din punctul de vedere al folosirii perfectului simplu de tipăriturile lui Coresi, înregistrîndu-l în aceleași situații) [9].

Este oare această frecvență un indiciu al mării răspîndiri și al folosirii în limba veche a tuturor formelor perfectului atît în graiurile sudice cît și nordice? [10]. Judecînd după textele traduse răspunsul nu poate fi decît afirmativ. Cu toate acestea, adevărul îl găsim apelînd la textele netraduse care, după cum se știe, reflectă mai bine situația reală din limba vorbită. Cercetarea acestora arată, în afară de neexistența în această perioadă a formelor cu *-ră-* la persoanele I—II plural, că în textele nordice, dar și în cele sudice formele respective ale perfectului simplu sînt extrem de rare. Astfel în scrisorile de la Bistrița poate fi înregistrată o singură formă [11]; „Intr-ace vreme țara peri și pierdum tot" (p. 78). Cercetarea documentelor din *Surete și izvoade* [12] precum și a celor din *Documente privind Istoria României* [13] duce la aceiași idee: perfectul simplu, atestat cu forme de singular și cu forme de persoana a III-a plural, este foarte puțin întrebuințat la persoana I—II-a plural.

Frecvența relativ ridicată a acestor forme în textele traduse din secolul al XVI-lea nu reflectă, cum s-a crezut, întrebuințarea mai largă a perfectului simplu, ci se explică în mare măsură, prin servilismul traducerii de pe un text sfînt. Traducătorii, nepreocupați în mod special de claritatea textului tălmăceau aoristul slav, foarte frecvent în narațiunile biblice, prin perfectul simplu, chiar dacă acesta nu avea la unele persoane forme distincte [14]. In textele netraduse problema clarității se pune de la început, de aceea formele care ar fi putut fi confundate cu prezentul sau cu participiul sînt evitate, în locul lor preferîndu-se formele perfectului compus, mai clare, mai regulate, mai expresive. De exemplu, folosirea perfectului simplu într-un act de judecată ar fi creat echivocuri confundînd o acțiune trecută cu una prezentă în fraze ca următoarele:

---

[9] Vezi pentru aceasta p. 327 din PS comparativ cu p. 431 din *Psaltirea lui Coresi*, București, 1881 și p. 134 din CV comparativ cu p. 156 din CA.

[10] Astăzi forme de perfect simplu se întîlnesc și în aria perfectului compus, dar nu la persoana I și a II-a plural (cf. Al. Georgescu, *Perfectul simplu în dialectul daco-român*, *Omagiu lui I. Iordan*, p. 319—323).

[11] Al. Rosetti, *Lettres roumaines de fin de XVI siècle et de debut de XVII siècle tirées des archives de Bistrița*, București, 1921.

[12] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. II—III, Iași, 1907, volumul VII, Iași, 1912.

[13] *Documente privind Istoria României*, veacul XVI, Moldova, volumul III—IV, 1951; *Țara Românească*, volumul IV, București, 1953.

[14] Redarea aoristului slav prin perfectul simplu românesc a fost remarcată de multă vreme: cf. Ov. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 251; Al. Rosetti, *op. cit.*, volumul IV—V—VI, București, 1966, p. 314.

„Noi *am căutat* și *am întrebat*" (Doc. TR., III, p. 252) [15], „am căutat și *am judecat* prea departe și *am dovedit*" (*idem*, p. 93). În documentele de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și de la începutul secolului al XVII-lea (din colecțiile citate) am găsit la persoana I plural numai cîteva forme de conjugarea I, IV care pot fi interpretate ca forme de perfect: „deci ne-au strîns dumneaei pre noi pre toți împrejurenii și *descoperim*" (= descoperirăm, n.n.) (Doc. TR. III, 212) „Iată cu aceasta dăruim (= dăruirăm) și Domn.a mea... hrisovul domniei mele" (*idem*, p. 112). Deci din punctul de vedere al folosirii perfectului simplu la persoanele I—II plural între textele traduse și cele netraduse există deosebiri importante, acestea din urmă preferînd în locul formelor de perfect, ușor confundabile la cele mai multe verbe, forme de perfect compus, care aveau avantajul de a fi mai clare. Situația perfectului simplu din textele netraduse se aseamănă cu situația aceluiași timp din limba vorbită de astăzi în regiunile în care el se folosește numai la unele persoane (I, II, III singular și III plural) [16]. Deosebirea constă în faptul că în textele netraduse perfectul simplu se folosea, destul de rar, și la persoanele I—II plural la verbele cu temă distinctă de perfect (conjugările II, III) și în regiunile în care astăzi nu mai apare.

Care este situația în textele religioase din secolul al XVII-lea, ai căror traducători sînt preocupați în mare măsură de claritatea textului? Păstrează ele formele omonimice pasibile de a provoca echivocuri? Examinarea comparativă a textelor religioase din secolul al XVI-lea cu cele din secolul al XVII-lea este semnificativă. Ea scoate în evidență procesul de evitare a omonimiei gramaticale, proces care reflectă în același timp dezechilibrarea paradigmei perfectului, întrucît omonimia lovea în perfectul simplu, concurat de formele mai clare ale perfectului compus. După cum s-a constatat de multă vreme, între textele religioase din secolul al XVII-lea și cele din secolul al XVI-lea există legături ce rezidă mai ales în faptul că traducătorii din secolul al XVII-lea reproduceau de multe ori pasaje întregi din textele anterioare (în special din tipăriturile lui Coresi, iar indirect din texele rotacizante), schimbînd numai acolo unde textul prezenta dificultăți de înțelegere pentru cititori [17]. Astfel de dificultăți creau și formele omonimice în discuție și de aceea ele erau evitate. Cel mai răspîndit mijloc de evitare a omonimiei era înlocuirea formei de perfect simplu, corespunzătoare aoristului slav, cu forma devenită aproape sinonimică de perfect compus. Spunem „devenită aproape sinonimică" pentru că, probabil, într-o etapă mai veche, ca și astăzi în unele graiuri, între perfectul simplu și cel compus exista o diferență de sens, de vreme ce se foloseau două forme distincte. Înlocuirea perfectului simplu prin

[15] *Documente privind Istoria României din veacul XVII, Țara Românească*, volumul III, București, 1951.

[16] Vezi Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 319—323.

[17] Vezi I. Bălan, *Limba cărților bisericești*, Blaj, 1914, p. 128—139.

perfectul compus, din necesităţi de evitare a omonimiei, duce la ştergerea diferenţelor de sens dintre cele două perfecte.

Iată cîteva exemple : *CV* : „Rĕbdarea lui Iovŭ *audzilŭ* şi *sfrăşitulŭ* domnulŭ *vădzutŭ*" (CV 134/10—13). *CA* : „Răbdarea lui Iovu *auzit* ѣ şi sfîrşitul domnului *văzut* ѣ " (CA 156 20/21) NT"... răbdare lui Iovŭ auzit-aţi şi săvîrşeniiea ce i-au dat domnului" (CV 135/9—12). *BB* : „răbdare lui Iovŭ *aţi auzit* şi săvîrşitulŭ domnului *aţi văzut*" (CV 135/9—10). *CV* : „*Indulcitŭ-vă* spre pămînt, înstătutŭ-vă şi *îngrăşatŭ-vă* inrema voastră" (CV 132/18—19) *NT* : „In desmierdăciune aţi *trăitŭ* pre pămîntu şi *v-aţi desfătat, hrănit-aţi* inemele voastre" (CV 133/20—23). *BB* : „*Desfătatu-v-aţi* pre pămînt şi *v-aţi răsfăţat hrănit-aţi* inemele vostre" (CV 133/20—23) [18].

Înlocuirea perfectului simplu cu perfectul compus se observă şi cînd comparăm *Cazania* lui Coresi (a II-a) cu *Cazania* lui Varlaam : *CC*[2] „Flămînzii şi-mi *deadetŭ* mîncare, însetoşai şi mă *adăpatŭ*, striin era şi mă *dusetŭ*, dezbrăcat era şi mă *îmbrăcatŭ, lîngedu* era şi mă *socotitŭ*, în temniţă era şi *venitŭ* cătră mine" (34/7—11) *VC* : „C-am fost flămînd şi *mi-aţi dat* ѣ a mînca, însetat am fost şi *m-aţi adăpat* ѣ, nemernic am fost şi *m-aţi dus* în casă, gol ѣ şi *m-aţi îmbrăcat* ѣ bolnav şi *m-aţi socotit*, în temniţî am fost şi *aţi venit* la mine (21/17—20).

Formele de persoana a III-a plural, precum şi formele de singular, care aveau avantajul de a fi mai clare sînt păstrate cu consecvenţă de textele din secolul al XVII-lea, indiferent de regiunea unde apar. *CV* „*închiseră* uşile" (CV, 34/12) NT : „*închiserî* uşile" (CV 35/12), *BB* : „*închiseră* uşile" (CV 35/12) *CC*[2] „*Bucurară-se* ucenicii deaca *văzură*" (124/28). *VC* : „*Bucurară-sî* ucenicii, deca *vădzură*" (p. 96/29—30).

Înlocuirea perfectului simplu cu perfectul compus la persoanele I—II plural, dar păstrarea lui la persoana a III-a plural şi la persoanele singularului, demonstrează că mobilul limitării întrebuinţării perfectului simplu, era în primul rînd omonimia.

Consultînd alte texte din secolul al XVII-lea constatăm aceeaşi situaţie : absenţa unei mărci specifice (sufixul *-ră-* nu este încă atestat în nici un text) menţine omonimia la cele două persoane. Din această cauză chiar într-un text scris într-o regiune în care perfectul simplu a fost întotdeauna frecvent (Oltenia), în *Cronograful* călugărului oltean Moxalie, formele în discuţie sînt evitate : în tot textul apar numai trei forme de perfect simplu, toate la persoana I plural dintre care una este distinctă, verbul fiind de conjugarea a III-a : „*noi scrisem*" *(CB, I,* 352) atunce ne *semnămŭ* şi noi de *scăpămŭ*" *(idem,* 373). În text formele de perfect simplu la celelalte persoane sînt foarte frecvente (numai pe o pagină, 346, am înregistrat 23 de exemple).

[18] Pentru NT=*Noul Testament de la Bălgrad* (1648) şi BB=*Biblia de la Bucureşti* (1688) s-a folosit textul transcris de I. G. Sbiera, în *Codicele Voroneţean*, Cernăuţi, 1885.

Şi în cea mai veche carte populară păstrată (*Alexandria*, 1620), frecvenţei deosebite a perfectului simplu la celelalte persoane i se opune raritatea formelor de persoana I—II plural [19]. Dintre acestea majoritatea sînt ale unor verbe de conjugarea a II-a sau a III-a : *„noi rămasemŭ* fără împăraţi şi *pusemŭ* 12 filozofi" (85/2—4). Iată două fraze în care se observă păstrarea formei de persoana I plural a perfectului simplu la verbele de conjugarea a II—III-a, dar evitarea lui la verbele de conjugarea a IV-a : *„ne bătum* cu împărăţiele lumiei şi *am pierit* destui" (83/7—9). „Şi dacă *văzumŭ* mînie lu Dumnezău pre noi şi nu *putum* lăcui acolo, iar *am fugit* şi acolo *venit-am*" (85/9—10).

Este vizibilă diferenţierea pe care o face traducătorul punînd la perfectul simplu verbe cu temă distinctă *(ne bătum, văzumŭ putum),* dar la perfectul compus verbe care ar putea provoca confuzii prin formele de perfect simplu *(am pierit, am fugit, venit-am).* Procedîndu-se în felul acesta, în *Alexandria*, puţine sînt cazurile de ambiguitate : „O, Alexandre, cît fuseşi de mîndru şi noi te *înşelăm*" [(=înşelarăm, n.n.) 92/12—13]. „Şi întrebară : Cum *înşelatŭ* (=înşelaraţi, n.n.) pre împăratulu ?" (92/13—15).

Nici alte texte aparţinînd secolului al XVII-lea şi începutului secolului al XVIII-lea (texte juridice, cronici, documente oficiale şi particulare) nu folosesc forme care ne-ar da dreptul să susţinem că pluralul perfectului simplu moşteneşte formele corespunzătoare ale mai mult ca perfectului latin. Astfel, în textele juridice din secolul al XVII-lea am înregistrat din formele în discuţie un singur exemplu de perfect simplu [20] : „De vreme ce *dzisem*" (p. 207) în *Pravila* lui Vasile Lupu, înlocuit în *Pravila* lui Matei Basarab cu perfectul compus : „De vreme ce *am zis*" (idem). La cronicarii moldoveni, perfectul simplu, în general bine reprezentat la persoana I—III singular şi a III-a plural, nu se întrebuinţează la persoana I—II-a plural din motivele discutate. Din toate cronicile moldovene a fost spicuit un singur exemplu, *avum,* din cronica lui N. Costin (Bucureşti, 1942, p. 221). În cronicile muntene apare şi la aceste două persoane însă numai la verbele care aveau la perfect temă distinctă de prezent sau de participiu. De exemplu, la stolnicul Constantin Cantacuzino perfectul simplu apare mai ales la verbul *a zice* în formulele [21] „din cele mai sus *zisem*" (I, 7) „săvai că *zisem*" (I, 10). „Acestea ce *zisem* pînă aici" (I, 28), dar şi *„cum am zis"* (I, 46, 70, 71, 74, 78).

În Moldova, la D. Cantemir, pot fi înregistrate pe la începutul secoluiui al XVIII-lea forme de perfect simplu [22] : „amîndoi împreună *pur-*

[19] S-a folosit textul publicat de N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, Bucureşti, 1922.

[20] Am consultat pentru aceasta indicele alcătuit de G. S. Longinescu la *Legi vechi româneşti şi izvoarele lor*, Bucureşti, 1912.

[21] Am folosit textul din *Cronicarii munteni*, volumul I, Bucureşti, 1961.

[22] Am folosit *Istoria hieroglifică*, volumul I—II, Bucureşti, 1965.

ceasăm" (I, 92) „La Marginea Nilului *ne coborîm* și după învățătura Lebedii dacă pre mîne și pre obraz mă spălai și celelalte obișnuite ţeremonii *făcum* iarăși la locul unde lebăda mă aflase *ne înturnăm"* (I. 179).

În documentele din Moldova din prima jumătate a secolului al XVIII-lea am atestat, de asemenea, cîteva exemple, toate fiind forme ale unor verbe de conjugarea a II-III-a : „Acum *înţeleasem* că păgînii și cu alţii boieri s-au așezat și s-au împăcat" (N. Iorga, *Scrisori de boieri*, București, 1921, p. 287.) „*Văzum* și scrisoarea lui" (Ghibănescu, XVII, p. 19), „precum *văzum* și mărturia" (idem, p. 191) dar și „*am văzut* mărturia" (idem, p. 192).

În documentele din Ardeal din aceeași perioadă formele analizate sînt de asemenea foarte rare. Am înregistrat numai aceste exemple : „Și noi de aicia nu *avumŭ* a censti pă dumneavoastră cu alt fără de cît *trimisăm* dumneavoastră un morun" (N. Iorga, *Acte românești din Ardeal*... p. 242).

În documentele din Muntenia și Oltenia apar la persoana I plural și forme ale unor verbe de conjugarea I și a IV-a, ușor confundabile cu cele de prezent : „Cînd fu acum mai pre urmă *auzimŭ* că Măria sa Duca Vodă iaste la Rusciuc. Deci, noi auzind acelea, *intrăm* la grije mare și ne *deademŭ* în lături și *trecumŭ*" (N. Iorga, *Acte românești din Ardeal*, p. 227), „ne mai *supărăm* pe dumneata și mai nainte" (N. Iorga, Doc. XII, p. 50) „că noi pînă acum îl *mărturisim* de om bun" (idem, p. 37) etc.

Am considerat absolut necesară descrierea formelor în discuţie din româna veche din următoarele motive :

1. Ea relevă lipsa sufixului *-ră-* la persoana I—II-a plural din textele de orice natură. Acest lucru ar putea fi un contraargument serios împotriva opiniei după care pluralul perfectului simplu reproduce pluralul mai mult ca perfectului indicativ latin. Se pare că și situaţia din dialectele din sudul Dunării confirmă această constatare. În dialectele aromân și meglenoromân (din istroromân perfectul simplu a dispărut) există la persoanele I—II plural forme asemănătoare cu cele din româna veche [23]. Se poate accepta astfel mai ușor opinia după care formele persoanelor I—II plural se datoresc unei analogii tîrzii. În același timp se poate pune sub semnul întrebării justeţea părerii după care mai mult ca perfectul indicativ latin s-a păstrat numai la persoana a III-a plural. De aceea, împărtășim explicaţia lui Ov. Densus anu după care *cîntară* vine din *cantaverunt* cu *u* trecut la *ă* prin analogie cu persoana a III-a singular (cîntă). Analogia, apărută mai întîi la verbele de conjugarea I, s-a extins și la celelalte conjugări probabil într-o epocă anterioară despărţirii dialectelor, întrucît forme identice se găsesc și în dialectele aromân și meglenoromân (arom., megl., *bătură).*

[23] Vezi T. Capidan, *Aromânii*, București 1932, p. 454, Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1928, p. 425, 471.

2. Ea scoate la iveală încă o cauză, puțin luată în seamă sau chiar ignorată pînă acum [24], a limitării întrebuințării perfectului simplu-omonimia la persoanele I— a II-a plural, cu alte forme, omonimie care afecta cele mai productive conjugări. Cauzele dispariției perfectului simplu în română nu sînt îndeajuns de cunoscute. Majoritatea cercetătorilor au acceptat punctul de vedere al lui A. Meillet [25], care plecînd de la faptul că perfectul simplu este caduc în multe limbi indoeuropene (germanice, slave, romanice) credea că tendința de dispariție a vechiului perfect, foarte accentuată în unele limbi, s-ar datora tendinței generale de trecere de la sintetic la analitic. Explicarea dispariției formelor simple de perfect numai prin această cauză generală nu este suficientă. După cum arată E. Coșeriu [26], pentru a explica că formele sintetice sînt înlocuite prin forme analitice într-o epocă determinată, nu este deajuns rațiunea universală a fenomenului, ci sînt necesare explicații de ordin istoric. De fapt, înlocuirea perfectului sintetic cu cel analitic era îngreuiată de diferența de sens care exista încă din latină între perfectul simplu (acțiune trecută, neraportată la prezent) și perfectul compus (acțiune trecută, dar terminată în momentul vorbirii). Au existat deci alți factori care au facilitat mai întîi ștergerea diferențelor de sens dintre cele două perfecte și apoi generalizarea formelor de perfect compus, devenite astfel „variante" ale vechiului perfect întrebuințat din ce în ce mai rar.

O primă explicație istorică a dispariției perfectului simplu, dată de I. Șiadbei [27], pornește de la circumstanțele istorice arătînd că vechiul perfect latin a fost înlocuit prin forme analitice datorită eterogenității sale, deficiențelor formale izvorîte din existența unor modalități diferite de formare a perfectului simplu. Cu alte cuvinte, perfectul simplu și-ar fi limitat întrebuințarea și apoi ar fi dispărut întrucît posedînd forme nu numai deosebite de la o persoană la alta, ci și, adesea, foarte deosebite de formele altor timpuri, era greu de deprins și de reținut [28]. După cum arată acad. Iorgu Iordan explicația e numai în parte justă, căci ea nu poate arăta de ce se mai păstrează perfectul simplu în unele limbi romanice (portugheza, spaniola [29]). Explicația ar fi suficientă dacă ar arăta nu numai *de ce se* renunță la vechile forme, ci și *de ce se adoptă formele noi, perifrastice*. De aceea, acad. I. Iordan,

[24] Vezi Alexandru Procopovici, *op. cit.*, p. 24: „Omonimitatea prezentului cu cele două preterite (perfectul simplu și imperfectul, n. n.) era desigur mai puțin supărătoare decît omonimitatea imperfectului și aoristului". Primul care dă importanță „confuziilor grele" pe care le-ar fi putut provoca omonimia a fost Alexandru Lambrior, *op. cit.*, p. XXXIV.

[25] *Linguistique historique et linguistique generale*, Paris, 1921, p. 149—158.

[26] *Sobre el futuro romance*, „Revista Brasiliera de filologia", volumul III, tomul I, 1957, p. 17 și urm.

[27] *Op. cit.*, p. 331.

[28] Cf. I. Iordan, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1957, p. 606.

[29] *Ibidem*.

plecînd de la observația că deficiențele formale au intervenit după ce a început preferința pentru perfectul compus, găsește o altă explicație : perfectul compus a înlocuit perfectul simplu pentru că apropiind acțiunea de momentul vorbirii este mai expresiv, satisfăcînd mai bine nevoia vorbitorului de a raporta acțiunea la momentul cînd povestește [30]. Așadar, vechiul perfect ar fi fost nesatisfăcător nu atît datorită deficiențelor sale formale, cît conținutului său semantic. O explicație asemănătoare a dat W. Meyer-Lübke înlocuirii unui alt timp sintetic prin forme analitice, viitorul latin [31]. Pe linia acelorași explicații semantice, unii cercetători au arătat că, de fapt, trecutul nu se găsește „înainte" de prezent, și viitorul nu se găsește „după" prezent, ci apar ca momente „comprezente" care corespund unor activități distincte ale cunoașterii : trecutul corespunde „cunoscutului", prezentul, „simțului", și viitorul, „dorinței" [32]. De aici, necesitatea raportării atît a perfectului (am terminat o lucrare = am terminată în momentul de față o lucrare) cît și a viitorului la prezent. Pe baza acestei tendințe de referire la prezent, de apropiere a unei acțiuni trecute de una prezentă trebuie explicată, după părerea noastră, noua valoare a perfectului simplu (de exprimare a unei acțiuni foarte apropiate de prezent) din unele regiuni (Oltenia, Banat) [33]. Grație acestei valori, a cărei vechime este foarte greu de stabilit, perfectul simplu a rămas în aceste regiuni destul de puternic.

Din cele două explicații, prima caută să motiveze părăsirea formelor vechi, în timp ce a doua, mai cuprinzătoare, justifică apariția formelor noi perifrastice. Cu toate acestea, cele două explicații, aplicate la situația din limba română nu sînt satisfăcătoare, nu pot arăta de ce, chiar în ariile cu perfect compus se mai folosește parțial perfectul simplu (la persoanele singularului și la persoana a III-a plural). De aceea, trebuie adăugată la aceste două cauze, valabile pentru toate limbile romanice, o a treia care acționează pe terenul limbii române : omonimia creată la persoana I plural cu prezentul și la persoana a II-a cu participiul la cele mai multe verbe. Omonimia nu lovea în prezent sau în participiu, întrucît acestea nu aveau forme aproape sinonimice, care puteau remedia această pierdere, cum avea perfectul simplu în perfectul compus. De aceea, omonimia lovea mereu în perfectul simplu, dezechilibrîndu-l și limitîndu-i întrebuințarea la persoanele singularului și la persoana a III-a plural. Ea mărește concurența dintre perfectul simplu și perfectul compus, începută din latina populară, ducînd la ștergerea diferențelor de sens care existau între cele

[30] Cf. I. Iordan, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1957, p. 606.
[31] *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, Madrid, 1914, p. 207, apud E. Coseriu, *op. cit.*, p. 3.
[32] A. Caravellese, *Critica del concetto*, Florența, 1948, p. 26—31, apud E. Coșeriu, *op. cit.*, p. 17.
[33] Vezi pentru aceasta Al. Georgescu, *Studii de gramatică, II*, București, 1957, p. 32—33.

două perfecte. Cu alte cuvinte, omonimia, apărută după toate probabilitățile în româna comună (în dialectele din sudul Dunării, după cum s-a arătat, situația este identică cu cea din româna veche), face ca limba să sacrifice diferența de sens dintre *cîntăm* (= cîntarăm, acțiune trecută, neraportată la prezent) și *am cîntat* (acțiune trecută, terminată în momentul vorbirii), preferînd în ambele situații forma de perfect compus. Ca urmare, posibilitățile de confundare între o acțiune trecută și o acțiune prezentă sînt evitate. Că omonimia gramaticală, mai ales cea cu prezentul, a jucat un mare rol în procesul de limitare a perfectului simplu românesc ne-o demonstrează substituirea discutată mai sus, a perfectului simplu prin perfectul compus la persoanele I—II plural, dar păstrarea lui la celelalte persoane care erau distincte de alte forme. Frecvența deosebită a perfectului compus, explicabilă prin utilizarea lui și în situațiile în care într-o fază mai veche se folosea perfectul simplu, grăbește gramaticalizarea noilor forme perifrastice. O dată gramaticalizate, în cele mai multe regiuni formele analitice, mai clare, mai regulate și mai expresive, dar în același timp mai conforme și cu tendința spre analitic a limbii, încep să aibă cîmp mai liber de acțiune, înlocuind mai tîrziu și formele de singular și forma de persoana a III-a plural de la perfectul simplu. În regiunile în care cele două perfecte nu devin „variante" (Oltenia, Banat) perfectul simplu, grație valorii sale de a exprima o acțiune foarte apropiată de prezent, rămîne puternic, limba căutînd aici un nou mijloc de evitare a omonimiei. Acest mijloc a fost impunerea, după o lungă perioadă, pe cale analogică a lui *-ră-* de la persoana a III-a plural și la persoanele I—II plural.

De cînd datează *-ră-* la persoanele I—II plural?

Datarea apariției în scris a formelor noi (cu *-ră-*) la persoana I-a II-a plural nu a format pînă în prezent obiectul unor cercetări speciale. De aceea ea a fost făcută vag [34] sau chiar eronat. De exemplu, Leca Morariu, referindu-se incidental la apariția în scris a „urmașelor plusquamperfectului latin [35], socotește ca primă atestare forma *avurăm* din Cronica lui N. Costin *(Cronicile României*, ed. II, M. Kogălniceanu, București, 1872, I, 390).

Fie tendința de a găsi o origine mai veche formelor în discuție, fie ediția cu care a lucrat, al cărei autor (M. Kogălniceanu) intervenea în text, arhaizîndu-l sau modernizîndu-l, a făcut ca în această afirmație să se strecoare o eroare. La N. Costin nu apare forma *avurăm* ci forma veche *avum* (vezi textul corespunzător din ediția lui Ion St. Petre, *Cronica lui N. Costin*, București, 1942, p. 221). De fapt și în prima ediție Kogălniceanu (1852) a *Cronicii*, mai fidelă originalului, apare tot forma veche.

[34] Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 142 spune numai că formele noi „sînt destul de tîrzii"; cf. și Al. Lambrior, *op. cit.*, XXVII.
[35] *Op. cit.*, p. 45.

Greşită este şi afirmaţia lui W. Meyer-Lübke [36], susţinută apoi de Al. Procopovici [37], după care formele noi apar de pe la mijlocul secolului al XVII-lea încoace. După cum s-a văzut din materialul prezentat, asemenea forme nu apar în secolul al XVII-lea. Mai aproape de adevăr în privinţa datării formelor analogice este I. Şiadbei [38], care arată că formele noi apar abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Întrucît I. Şiadbei nu s-a ocupat în mod special de procesul de impunere a noilor forme, în cele ce urmează vom căuta să privim inovaţia atît din punctul de vedere al timpului cît şi al locului în care a apărut.

Originea dialectală a inovaţiei trebuie căutată în regiunile în care perfectul simplu, exprimînd o acţiune foarte apropiată de prezent era des întrebuinţat. Într-adevăr, primul text în care am găsit atestată inovaţia este o scrisoare a ispravnicilor din Rîmnicul Vîlcea către locuitorii satelor Bogdăneşti şi Dobriceni, datată 21 martie 1776 : „Aicia *ne înştiinţarăm* de la sfinţia sa" (DR, I, 601) [39].

Că în Oltenia formele noi erau cunoscute pe la 1780 ne-o dovedesc şi alte texte din acel timp. În traducerea *Halimalei*, făcută de călugărul Rafail de la Mînăstirea Hurezu în 1783, sînt atestate următoarele forme [40] : „După hotărîrea judecătorului *plecarăm* îndată" (p. 229/29—30) „ne *silirăm* a ne lăsa după dînsa" (p. 221/2—3) „*sosirăm* la Seraiul lui Omar" (p. 229/30—31). În scrisorile unor negustori olteni din aceeaşi perioadă apar, de asemenea, forme noi : „*dealerăm* şi noi această adeverinţă" (N. Iorga, Doc. XII, p. 111, document datat, Craiova, 1787) „*înţeleaserăm* că încă pînă acum tot sînt prinse" (idem, p. 111).

Formele vechi se mai menţin în aceste scrieri mai ales în unele formule consacrate şi numai la verbele de conjugarea a II—III-a : „care scrisoare o *văzum* şi noi" (FD. p. 117) [41] „*văzum* tovărăşia lor" (idem, p. 96, document datat Craiova, 1783) „iată că-i *trimisem*" (N. Iorga, Doc., XIV, p. 95, document datat Hurezu, 1778) „după cercetarea ce *făcum*" (DR., p. 773, 774, Rîmnicu-Vîlcea, 1787).

Există cazuri cînd formele noi apar în aceeaşi frază cu formele vechi : „După cercetarea ce *făcum*, noi mai mult nu putem a-i sili fără numai le *deterăm* soroc după a lor cerere" (idem, p. 772).

Forme noi cu *-ră-* pot fi atestate după 1780 şi în documente din Banat. În *Însemnările de cronică* ale lui N. Stoica, născut la Mehadia

[36] W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 335.
[37] *Op. cit.*, p. 33.
[38] *Op. cit.*, p. 351.
[39] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I, Bucureşti, 1959, II, Bucureşti, 1966.
[40] Exemplele date sînt extrase din ms. 2583 din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.
[41] Dum. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc (1473—1868)*, Bucureşti, 1931.

și devenit apoi preot în aceeași localitate, apar numeroase forme noi [42]: „în 29 ianuar 788 *venirăm* acasă, iar la 26 ianuar *plecarăm*, la 29 ianuar *luarăm* Rusava" (p. 104), „timpi buni nu *avurăm*" (p. 101), „*auzirăm* că ei au ajuns" (p. 114). Iată cîteva exemple selectate dintr-o însemnare din biserica Mehadia de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: „o *dreasărăm* și o *grijirăm* cu uși și cu ferestre, *adunarăm* ceva bani pentru șezuri, *tocmirăm* și le *făcurăm*" (p. 80).

Apariția formelor noi analogice trebuie încadrată în contextul marilor prefaceri de modernizare a limbii române de pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Dintre acestea, pe plan morfologic, trebuie menționate apariția unei desinențe caracteristice persoanei a III-a plural la imperfectul indicativului [43] și diferențierea persoanei a III-a plural de persoana a III-a singular la mai mult ca perfectul indicativului.

În scrierile din alte regiuni, chiar sudice, formele noi nu sînt atestate înainte de 1780 și nici în anii următori. Abia după 1800 textele le înregistrează. Concludent este faptul că Ienăchiță Văcărescu în gramatica sa (1787) nu înregistrează formele noi [44], iar în a sa *Istorie a preaputernicilor împărați otomani*, scrisă între 1788—1793, el folosește tot formele vechi [45]: „*ne întoarsemu* și noi de la Craiova" (p. 282) „*ne întoarsem* la Brașov" (p. 282) „*purcesem* și *luăm* înștiințare" (p. 298). În zapisele, scrisorile și documentele din actualele regiuni Ploești, București și din estul regiunii Argeș formele vechi sînt păstrate cu consecvență pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: „*făcum* cercetare... și *ne adeverim* cu bun adevăr că toți dau dijma" (DR. I, p. 743; „*văzum* iarăși alegerea acestor boirnași" (DR, I, p. 750) „pe lîngă alte cercetări ce *făcum*... *văzum* însine acel zapis... *văzum* și plastografia" (idem, p. 858).

După cum se observă din exemplele de mai sus perfectul simplu este bine reprezentat la persoana I plural mai ales la verbele de conjugarea a II—III-a, din motivele arătate. La verbele de conjugările I—IV el este slab reprezentat. Necunoașterea formelor noi în regiunile amintite face să asistăm, ca și în limba veche, la cazuri de evitare a perfectului simplu: „după cercetarea ce *făcum* și noi asupra acestei pricini *am întrebat* și noi pă numiții săteni" (DR, I, p. 754) „*văzum* tovărășia lor datoare și *am găsit* cu cale" (FD, p. 96). După 1800 formele noi încep să fie din ce în ce mai mult atestate în scrierile din aceste regiuni. În documentele din Moldova inovația nu a fost înregistrată nici înainte de 1800 nici în anii următori. Cercetînd bogatele

---

[42] N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940.

[43] Vezi pentru datarea fenomenului I. Gheție și M. Teodorescu, „Revue Roumaine de linguistique", tom X, 1965, nr. 1—3, p. 187 și urm.

[44] Vezi *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor și orînduielelor gramaticii românești*, Rîmnic, 1787, p. 70.

[45] Am folosit textul publicat de Al. Papiu Ilarian în *Tesauri de monumente istorice pentru România*, București, 1863, II, p. 245—302.

colecții de documente moldovenești [46] nu am întîlnit, pentru această perioadă, nici o formă de perfect la persoanele I—II plural. Chiar în formulele fixe, aceleași în actele oficiale din cele două Principate, perfectului simplu din textele muntene sau din cele moldovene mai vechi îi corespunde în textele moldovene din această perioadă perfectul compus. De exemplu, formula *după cum văzum*, frecventă în textele muntene de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, prezentă și în textele moldovene din secolele anterioare, este înlocuită cu formula *după cum am văzut* sau *cum s-a văzut* (DR, II, p. 512, 706).

Singurul text din Moldova în care este atestată inovația este cel al *Alexandriei*, tipărită la Iași în 1809 : „cînd *luarăm* toată lumea și pînă la raiu *merserăm* și toate le *văzurăm*, le *băturăm*" (p. 163). Însă, întrucît ediția aceasta reproduce fidel, ca și copia de la Movilău din 1796, un text din sud (cel publicat de P. Bart la Sibiu în 1794), nu putem fi siguri dacă formele noi erau cunoscute pe atunci în Moldova. După toate probabilitățile, din cauza neîntrebuințării formelor respective, inovația nu se răspîndise în Moldova nici în deceniul al IV-lea al secolului trecut. Gramatica lui Gh. Săulescu [47] mai recomandă forma veche într-o perioadă în care toate gramaticile din celelalte regiuni recomandau forma nouă.

În Ardeal inovația este prezentă pe la începutul secolului al XIX-lea în textele din Crișana. Aici perfectul simplu, ca și astăzi, era bine reprezentat [48] : „*Plecarăm* la Turda" (p. 149, dintr-o scrisoare a lui M. Nicoară, originar din Arad către P. Maior, din 1810) „*Căutarăm, cerurăm* la Înaltul împărat" (p. 246, dintr-o circulară a protopopilor din Arad din 1816).

În ceea ce privește generalizarea formelor noi trebuie arătat că ele nu se impun imediat, în unele regiuni, la toate conjugările. Inovația se impune mai întîi la verbele de conjugarea I și a IV-a, unde era absolută nevoie de o marcă distinctivă, și numai după aceea la verbele de conjugarea a II—III-a. Gramaticile apărute în acel timp sînt concludente. Astfel, în *Elementa linguae daco-romanae sive Valachicae* [49] la persoanele I—II plural ale perfectului simplu la verbele de conjugările I, IV formele cu *-ră-* sînt singurele forme recomandate *(lăudarăm, lăudarăți*, ed. I, p. 49, ed. II, p. 64 ; *dormirăm, dormirăți*, ed. I, p. 49, ed. II, p. 64) pe cînd la verbele de conjugarea a II—III-a sînt considerate corecte atît formele vechi cît și formele noi *(tăcum*, vel *tăcu-*

[46] Au fost cercetate pentru aceasta DR. II ; *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc* (publicate de T. V. Ștefanelli), București, 1915, *Documente putnene*, volumul II (publicate de A. V. Sava), Chișinău, 1931.

[47] *Gramatica românească*, Iași, 1833, p. 114.

[48] Pentru frecvența perfectului simplu în acea perioadă în Crișana, vezi textele publicate de Cornelia C. Bodea, în volumul *Moise Nicoară și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943. Exemplele citate sînt luate din acest volum.

[49] Ed. I, Buda, 1780, ed. II, Buda 1805.

răm, tăcutu vel *tăcurăți*, ed. I, p. 42, ed. II, p. 57 ; *bătum* vel *băturăm, bătutu* vel *băturăți*, ed. I, p. 45, ed. II, p. 60). Chiar gramatica lui Joanis Alexi, apărută mult mai tîrziu, face această distincție [50]. Pornind de la aceste constatări ne exprimăm rezerva față de afirmația lui I. Siadbei după care apariția formelor vechi *petrecum, văzum, mersem* în cronicile rimate de pe la începutul secolului al XIX-lea în același text cu formele noi *asemănarăm, ieșirăm* s-ar datora numai unor necesități de ritm [51]. În aceste texte formele noi apar regulat numai la verbele de conjugarea I și a IV-a în timp ce verbele de conjugarea a II—III-a apar mai ales cu forme vechi [52] : „deci *ieșirăm* fiecare / La nemți spre întîmpinare / și *văzum* oaste frumoasă / dar o *cunoscum* fricoasă" (p. 511). „Cînd seama *ne luarăm* / Mic și mare *ne mirarăm*" (p. 511). „Și după cum o *văzum* / Adevărat și *crezum*" (p. 509). Rar apar forme noi și la verbele de conjugarea a II—III-a: „Ne *făcurăm* la fîri grei" (p. 494). „Asemenea *petrecum*" (p. 500). Plecînd de la faptul că în aceste texte formele vechi apar numai la verbele de conjugările II—III și niciodată la verbele de conjugările I—IV, nu credem că formele vechi s-ar datora numai unor necesități de ritm. De ce autorii nu folosesc din aceleași motive (de ritm) formele vechi și la verbele de conjugarea I, IV ?

Menținerea formelor vechi la verbele de conjugarea a II—III-a se explică prin rezistența limbii la o inovație foarte importantă pentru verbele de conjugarea I — a IV-a, dar de prisos la celelalte conjugări. Concludentă pentru aceasta este menținerea pînă în zilele noastre în unele graiuri a formelor vechi numai la verbele de conjugarea a II-a și a III-a. Din hărțile referitoare la situația perfectului simplu în dialectul daco-român, întocmite pe baza ALR de Al. Georgescu, se constată că în unele puncte din graiurile de vest apar forme vechi, însă acestea nu apar la verbul a *cînta* (conjugarea I), ci numai la verbul a *vedea* (conjugarea a II-a) [53]. G. Weigand a înregistrat în unele localități din Banat într-o anchetă făcută pe la sfîrșitul secolului trecut forme fără *-ră-* la verbele de conjugarea a II—III-a alături de forme noi la celelalte două conjugări [54]. Așadar, menținerea formelor vechi numai la unele verbe (conjugările II—III), dar părăsirea lor la cele de conjugarea I, a IV-a, trebuie explicată prin rezistența limbii din unele regiuni la o inovație care nu era necesară la toate verbele.

---

[50] *Gramatica daco-romana sive Valachica*, Viena, 1826, p. 96.

[51] *Op. cit.*, p. 351.

[52] Exemplele sînt extrase dintr-o povestire în versuri despre domnia lui Mavrogheni, scrisă pe la 1817. Textul a fost publicat de N. Docan în „Analele Acad. Române, Memoriile secțiunii lit.", tom. XXXVIII, 494 și urm.

[53] *Op. cit.*, p. 319—323.

[54] *Der Banater Dialekt*, „*Dritter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*", Leipzig, 1896, p. 243.

Există însă și o altă situație. Recent, T. Teaha a înregistrat în unele localități de pe Valea Crișului Negru forme vechi de perfect atît la verbele de conjugarea I și a IV-a, cît și la cele de conjugarea II—III [55]. Mai demult, acad. E. Petrovici înregistrase în Munții Apuseni forme asemănătoare [56]. Menținerea formelor vechi la toate conjugările este un indiciu al necunoașterii sau neadmiterii inovației. Ea confirmă ideea lui K. Iaberg [57], susținută de E. Petrovici [58], după care, în graiurile dacoromâne de vest și de nord-vest, inovațiile lingvistice se răspîndesc greu, trecînd chiar peste unele regiuni. După părerea acad. E. Petrovici, „simptomele de izolare lingvistică" ale acestor graiuri ar fi un indiciu al vechimii deosebite a populației românești în aceste locuri [59].

Începînd din deceniul al III-lea al secolului al XIX-lea formele noi devin singurele forme corecte în limba literară. Gramaticile românești, începînd cu cea a lui Eliade Rădulescu (1828), nu mai recomandă formele vechi nici la conjugarea a II—III-a (în afară de cea a lui Gh. Săulescu). Impunerea formelor noi determină o recrudescență a folosirii perfectului simplu, limitat mai înainte la anumite persoane. Publicațiile și scriitorii, mai ales din Muntenia, folosesc foarte frecvent formele noi.

Stilul administrativ, mai conservator, înregistrează chiar pînă pe la 1850 formele vechi la verbele de conjugarea a II—III-a *„trimisem" (Documente privitoare la economia Țării Românești (1800—1850)*, volumul I, București, 1958, p. 246), dar și *„trimiserăm"* (idem, p. 400), *„văzum"* (idem, p. 290, 329, 404), dar și *„văzurăm"* (idem, p. 290).

În concluzie, formele analogice cu *-ră-*, înregistrate pentru prima dată pe la 1780 în Oltenia și Banat s-au impus în unele regiuni mult mai tîrziu. Ele s-au impus mai întîi la verbele de conjugarea I și a IV-a, care, fiind lovite de omonimia cu alte forme aveau absolută nevoie de o marcă distinctivă, și numai după aceea la celelalte două conjugări. Cercetarea în timp și spațiu a apariției și impunerii formelor analogice aduce noi date în legătură cu raporturile dintre limba literară și graiurile populare.

---

[55] *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 99.

[56] *Folclor de la moții din Scărișoara*, „Anuarul Arhivei de folclor", V, București, 1939.

[57] „Vox Romanica", V, p. 77.

[58] *Graiul de pe Crișuri și Someș*, „Transilvania" LXXII, p. 558.

[59] *Op. cit.*, p. 558.

QUELQUES OBSERVATIONS CONCERNANT L'HISTOIRE DU PASSÉ SIMPLE : LES FORMES DU PLURIEL (I-ÈRE ET II-ÈME PERSONNE) EN *-ră-*

RÉSUMÉ

Étudiant chronologiquement les formes du passé simple pluriel à partir des plus vieux textes roumains, l'auteur a en vue les problèmes suivants :

1. L'origine des formes avec le suffixe *-ră-* dans la langue roumaine.
2. Les raisons du remplacement du passé simple avec le passé composé dans la plus grande partie du territoire daco-roumain.
3. La date (l'époque) de l'apparition des formes *cîntarăm, cîntarăți* dans la langue écrite.

En ce qui concerne la première question, l'auteur part de l'hypothèse suivant laquelle l'attestation des formes en *-ră-*, à la I-ère et à la II-ème personne du pluriel dans les vieux textes, pourrait être un argument pour soutenir l'idée que les formes du type *cîntarăm, cîntarăți, cîntară* descendraient du plus-que-parfait latin (point de vue soutenu par Fr. Diez, T. Cipariu, L. Morariu, H. Mihăescu), alors que leur non-attestation contribue à infirmer ce point de vue et invite à accepter l'opinion que ces formes en *-ră-* (à la I-ère et à la II-ème pers. du pluriel) sont des innovations récentes par analogie (point de vue soutenu par la majorité des chercheurs).

En étudiant les textes du XVI-ème, du XVII-ème et de la première moitié du XVIII-ème siècle on n'y rencontre les formes en *-ră-* qu'à la III-ème personne du pluriel. Dans ces textes on trouve les formes du type *cîntăm, cîntat* qui sont des évolutions, des formes du passé de l'indicatif latin.

Les formes *cîntarăm, cîntarăți*, apparues par analogie, ne se rencontrent dans la langue écrite qu'à partir de la deuxième moitié du XVIII-ème siècle seulement, en Olténnie tout d'abord, dans d'autres régions ensuite (Banat, Crișana).

En ce qui concerne la deuxième question, l'auteur de l'article insiste sur une cause moins considérée jusqu'à présent : le syncrétisme des vieilles formes du présent (passé simple *cîntămu-* présent *cîntămu*) et de la II-ème personne du pluriel avec le participe (passé simple *cîntatu* — participe : *cîntatu).*

Affectant les formes les plus productives, cette identité formelle, extrêmement gênante, limitait l'emploi du passé simple.